

OILADA FARZANDNING MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Turg'unboyeva Nodira Baxtiyor Qizi

*Oriental universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi
kunduzgi ta'lim 3-kurs 101-guruh talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oilada farzandning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, tarbiyasini shakllantirish yo'llari, sharq allomalari hamda ba'zi g'arb olimlarining oilada farzand tarbiyasiga bog'liq fikrlari va qarashlari o'rganilib chiqilgan. Shuningdek ota-onalarning o'z farzandlarini tarbiyalash uslublari, shaxsni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda samara beradigan axloqiy me'yorlar yoritib berilgan.*

Tayanch So'Zlar: *Oila, kognitiv rivojlanish, tarbiya, badan tarbiyasi, axloq tarbiyasi, axloq, emotsional raddiya, giperproteksiya.*

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev “Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg'ayrat yoshlarni tarbiyalash mamlakatni barqaror va ildam rivojlantirishning eng muhim shartidir¹²,” – degan edi.

Oilaning muhim vazifalaridan yana biri-tarbiyadir. Oila-tarbiya maskani. Aynan shu maskanda dunyoga kelgan farzand ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlarni oladi, balki ulardagi xatti harakat, axloq-odob qoidalarini ham egallab boradi. Ota-ona o'rtasidagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy darajadagi qadriyatlar ona suti, oila a'zolari mehri va namunasi bilan bola xulqi, xatti-harakati mazmuniga singib boradi. «Qush uyasida ko'rganini qiladi», degan purhikmat so'zlar oila tarbiyasining negizini tashkil etadi. Bolaning aqliy, axloqiy, estetik, iqtisodiy, ekologik, jismoniy, ma'naviy, gigiyenik, jinsiy tarbiyasida oila asosiy omil va vosita hisoblanadi. Bu o'rinda ota-ona-san'atkor, bola-san'at asari, tarbiya jarayoni esa san'atning o'zidir. San'at asarining muvaffaqiyati, jozibadorligi, umrboqiyliigi san'atkorning mahorati, saviyasiga bog'liq. Ingliz olimi U.R. Bion kuzatishlarida onaning har bir harakati, mimikalari bolaning tepasida turib ona farzandga qiladigan muomalasi, erkalashlari bora-bora bola o'zlashtiradigan alohida iboralar, so'zlarda namoyon boladi. Video tasmlarda shu narsa namoyon bo'lganki, onaning qiliqlari tobora bolaning nutqli-nutqsiz, mantiqiy-mantiqsiz harakatlariga, ishoralariga aylanib boradi, keyinchalik bola alohida so'zlarni talaffuz qila boshlaganda ham beixtiyor onaning mimikalari, talaffuz uslublarni qaytaradi. Shu tariqa onaning bevosita ishtiroki va yordamida bola dunyoni taniydi, o'rganadi.

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “Yoshlar – kelajagimiz” Davlat dasturi to'g'risida. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 28.06.2018 y., 06/18/5466/1527-son

Tarbiya bir necha uslubda olib boriladi. Bola aqlan rivojlanishi uchun unga turli kitoblar o'qib beriladi, rivoyat va ibratli hikoyatlar so'zlanadi yoki aql-zakovatini o'stiradigan o'yinlar, mashg'ulotlarga jalb qilinadi. Ruhiiy tarbiyasini yaxshilash uchun hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlik, axloq va odob kabi boqiy mavzularda sodda, bola ruhiyatiga mos suhbat va tushuntirish olib boriladi. Jismoniy tarbiya berish uchun esa biror foydali mehnatga jalb qilish, suzish, merganlik, chavandozlik, kabi mashg'ulotlarni o'rgatish mumkin.

Sharq mutafakkirlari merosida ta'lim-tarbiya, xususan, oilaviy tarbiya masalalariga keng o'rin berilgan. Ular bolalarni tarbiyalashni jamiyat taqdirini, millatning kelajagini belgilaydigan asosiy mezon deb hisoblaganlar.

Buyuk vatandoshimiz Abu Ali ibn Sino yosh avlod tarbiyasining ibtidosi qanday va nimalar bilan bo'lishi haqida quyidagilarni aytgan edi: «Yosh bola boshlang'ich ta'lim va tilga doir qoidalarni yod olganidan keyin u mashg'ul bo'lishi mumkin bo'lgan kasb-hunar va san'atga moyilligiga qarab, uni shunga yo'llaymiz. Agar u kotiblikni xohlasa, til, xat yozish, nutq so'zlash va odamlar bilan muomala qilish kabilarga dalolat qilamiz. Albatta, bu o'rinda, bolaning mayli ahamiyatga ega»

A.Fitrat o'zining “Oila” asarida farzand tarbiyasida badan tarbiya, aqliy tarbiya va axloqiy tarbiyaning o'rni muhimligini ta'kidlab ular haqida o'z qarashlarini yoritib o'tgan. A.Fitrat axloqiy tarbiya farzand tarbiyasida alohida o'rin egallashini keltirib o'tgan. U o'z asarida “O'zingiz xohlaganingizcha bolangizning aqliy va badan tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lishingiz mumkin va qo'lingizdan kelguncha uni dono va baquvvat qiling. Lekin axloqiy tarbiya talab darajasida bo'lmasa, aqliy va jismoniy kuchini o'zi yoki atrofdagilar zarariga ishlatadi. Binobarin, bolaning aqliy va jismoniy tarbiyasi samarasiz qolmasligi uchun farzandning axloqiy tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullanib ko'p harakat qilish lozimligini” ta'kidlaydi.

Sadiy Sheroziyning pedagogik qarashicha bola qobiliyatli va kamqobiliyatli bo'lishi mumkin. Qobiliyat o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Uning rivojlanishi uchun bolani tarbiyalash kerak, tarbiya bo'lmasa, boladagi qobiliyat so'nadi, tarbiyani 3 asosiy - aqliy, nafosat va jismoniy mehnat tarbiyasiga bo'ladi. Adib bolani tarbiyalash vazifasini ularning ota-onalariga, ya'ni oilaviy tarbiyaga katta e'tibor beradi. Sadiy Sheroziy ota-onalarga xarakterini hisobga olgan holda axloqiy tarbiyani bolaning yoshligidan boshlashni tavsiya etadi, xarakter shakllangach, bolaga nasihat ta'sir etmaydi.

Inson o'zligini anglashini ijtimoiy munosabatlar asosida ko'rishni orzu qilgan hazrat Alisher Navoiy buni aniq qilib shunday ifoda etgan edi: “Odami ersang demagil odami - Onikim yo'q xalq g'amidan g'ami”. Ma'lumki, xar bir inson o'zligini anglash orqali o'z millatini anglash tomon rivojlanib boradi, chunki milliy o'z-o'zini anglash - kishilarni harakatga keltiruvchi ichki ma'naviy-ruhiy salohiyat hisoblanadi. Bu salohiyat halqaro darajadagi o'zlikni anglashga, o'z millatini, o'z madaniyatini va

qadriyatlarni saqlab qolishga, ularni zamon sivilizatsiyasining ajralmas qismiga aylantirishga intilishini kuchaytiradi.¹³

Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri, ijtimoiy tartib-qoida bo'lib, bu tartib-qoidalar xatti-harakatni tartibga solish vazifasini bajaradi. Jumladan, axloq, adolat, saxovat, halovat, halollik, rostgo'ylik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. U bizning kundalik ishlarimizga va ongimizga faol ta'sir ko'rsatib, jamiyat nomidan yaxshilik bilan yomonlik, zulm, adolat bilan adolatsizlik o'rtasidagi va insoniy munosabatlardagi maqbul va nomaqbul, man etilmaydigan va man etiladigan ishlarni, xatti-harakatlarni belgilab beradi.

Axloqiy tarbiya vazifalari quyidagilardan iborat:

- yosh avlodni jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarga rioya qilishga o'rgatib borish;

- bolalarning hulqida ijobiy axloqiy odatlarni shakllantirish;

- o'quvchilarda vatanga muhabbat unga munosib farzand bo'lish, uning qadriyatlaridan faxrlanish hislarini tarkib toptirish;

- iymon va insof, so'z va ish birligi. insonparvarlik -jamiyatning asosiy xususiyatlari bo'lib jamiyat va xalq manfaati uning baxt-saodati uchun kurashish mas'uliyatini har bir fuqaro teran his etishi va unga amal qilishi lozim.

Shaxsni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda quyidagi axloqiy me'yorlarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

1. Shaxs irodasini shakllantirish. Iroda ichki his-tuyg'u, ammo muhim insoniy fazilatdir. Iroda kishida bilish, his qilish va chiniqish quvvatini hosil qiladi. Iroda vositasida shaxs olam va odamni, voqea va hodisalarni anglab yetadi, haqiqatni teran his qiladi, yaxshilik va yomonlik ta'sirida bardoshlilik ko'nikmasini hosil qiladi. "Shaxsda iroda o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki u muayyan vaqt davomida shakllantiriladi. Faylasuf olim I.Saifnazarov o'z tadqiqotlarida ma'naviy barkamollikka erishish mumamosini tadqiq etar ekan, "...komillik uning ko'nglidagi, irodasidagi tabiiy intilishga asoslanishi kerak"¹⁴ deydi, demak, irodali shaxs jamiyatning ongli individi sifatida faoliyat ko'rsatadi, buning aksi bo'lgan irodasiz kishi esa ongsiz, mute va o'zgalarga qul sifatida shakllanadi. Inson ma'naviy-axloqiy jihatdan yuksalishi natijasida uning irodasi ham kuchayadi.

2. Shaxsni haqiqatgo'y qilib voyaga yetkazish. Haqiqatgo'ylik muhim axloqiy qadriyat sifatida shaxsning ma'naviy – axloqiy qiyofasida alohida o'rin tutadi. Haqiqatga intilish shaxsni jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi. Shu ma'noda, haqiqatgo'ylik shaxs xarakterini shakllantiruvchi omillardan biridir.

3. Shaxsni insonparvar qilib voyaga yetkazish. Insonparvarlik shaxs faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi va uni baholovchi muhim axloqiy tamoyillardan biri. Shaxs o'z faoliyatida insonparvarlik fazilatini namoyon qilmas ekan, u jamiyatning ilg'or kishisiga

¹³ Бердибеков П., Шокиров М. Баркамол шахс тарбиясида Алишер Навоий маънавий меросидан фойдаланиш. ЖВХТХҚТМОИ

¹⁴ Saifnazarov I. Ma'naviy barkamollik va siyosiy madaniyat. – Toshkent: Sharq, 2001. – B.26.

aylana olmaydi. Zero, jamiyatimiz rivojining hozirgi bosqichida ma'naviy-axloqiy tarbiya muhim o'rin tutadi. Chunki jamiyatimiz demokratik qadriyatlarni qabul qilib borgan sari uning a'zolarini "tarbiyalovchi" da'vogarlar ko'payib bormoqda. Bunday sharoitda ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishlarini aniq belgilab olish dolzarb masala hisoblanadi. Shu ma'noda, ma'naviy-axloqiy tarbiya quyidagi tamoyillarga asoslanadi: maqsadlilik, onglilik, samaradorlik.

Bola maktabga kelgunga qadar oilada tarbiyalanadi. Ota-onalar bolalarining maktab-o'quv vazifalarini yaxshi bajarilishini ta'minlash uchun quyidagilarga rioya qilsalar maqsadga muvofiqdir:

-bolalarning darsga kech qolishlariga va sababsiz dars qoldirishlariga yo'l qo'ymaslik;

- ularning mashg'uloti uchun uyda qulay sharoit yaratish;

-bolalarning uy vazifalariga halollik bilan qarashga o'rgatish, ularning g'ayrat va chidamliligini oshirish;

- bolalarni vijdonli va rostgo'y bo'lishga, mustaqil ishlarga o'rgatish.

Ayrim statistik ma'lumotlarga qaraganda, bugungi intensiv turmush tarzini kechirayotgan oilalarda ideal siymoga yaqin ota haftasiga farzandlari tarbiyasiga atigi 1,5 soat, ona - 4-5 soat, ish bilan mashg'ul deb qaraluvchi ota - 12 minut, ona - 3 soat vaqtini ajratar ekan. Bundan ko'rinib turibdiki, bu ajratilgan vaqt bolalarning barkamol shaxs sifatida qaror topishida yetarli emas.

Ota-onalarning o'z farzandlarini tarbiyalash uslublarini farqlash mumkin:

Giperproteksiya – ota-ona tomonidan bolaning barcha istak, tilak va ehtiyojlarini ko'r-ko'rona, tanqid va mulohazasiz qondirishga intilish; bolani har qanday qiyinchiliklar va to'siqlardan himoya qilish, ota-onalarning farzandlariga nisbatan haddan ziyod e'tibori bo'lib, bu ularning bola tarbiyasi uchun kuch, vaqt va e'tiborni ayamasliklarida namoyon bo'ladi.

G'amxo'rlikdan ustun keladigan giperproteksiya – bunda erkalatishdan ko'ra ota-ona tomonidan bolasining har bir yurgan qadami va xatti-harakatini nazoratga olish orqali unga e'tibor berish nazarda tutiladi. Shuning uchun bu tarbiya uslubida turli xil ta'qiqlar, chegaralashlar ("u mumkin emas", "bu mumkin emas" qabilida) bisyor bo'ladi.

O'ta kuchli axloqiy mas'uliyat – bunda ota-ona tomonidan bolaga nisbatan talablar darajasi yuqori bo'ladi, lekin uning asl xohish-istaklari, ehtiyojlari unchalik e'tiborga olinmaydi. Masalan, "sen to'ng'ichimizsan, ukalaringga sen qarashing kerak", degan ma'noda unga oiladagi kichik a'zolarga yoki kasallikka chalingan oila a'zosini parvarish qilish kabi mas'uliyatli va og'ir ishlar ham yuklanadi.

Emotsional raddiya – bunda ota-ona bolasini shunday tarbiyalaydiki, uning ota-ona hayotida u o'ziga yarasha tashvish, ortiqcha yuk ekanligi, u bo'lmaganida ota-onaning hayoti boshqachi bo'lishi muntazam ravishda eslatib turiladi. "Sening o'rningda o'g'il bo'lganda edi..." qabilidagi kesatiqlar tez-tez aytilib turiladi.

Qattiqqo'llik – bir qarashda emotsional rad etishga o'xshaydi, lekin undan ochiqroq va og'irroqdir. Qattiqqo'llik to'g'ridan-to'g'ri bolani yoshligidan kaltaklash, haqorat qilish, kamsitish shaklida yoki bola ehtiyojlariga to'la befarqlik, uning bor-yo'qligini go'yoki sezmaslik kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

A. Freyd nazariyasiga ko'ra, ana shunday jazoga hukm etilgan bola tobora agressiv bo'lib borib, o'zida alamni qaysidir bir ob'ektdan (o'zidan kichiklardan, begonalardan, hayvonlardan) olishga qasd qiladigan, qasoskor bo'lib o'sadi. Ma'lumotlarga ko'ra, Amerikada ko'cha bolalarining kamida 1%i oilada ayni shunday tarbiyaning qurbonidirlar.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, komil insoni shaklanishida oilaning roli muhimligini e'tiborga olgan holda ota-onalar va boshqa oila a'zolari birdek harakat qilishlari zarur. Farzand tarbiya qilish davomida yuqorida sanab o'tilgan tarbiya uslublaridan foydalanishlari farzandlarining tarbiyasiga yomon ta'sir qilishini inobatga olishlari kerak. Shaxs tarbiyasini yoshga to'lgandan keyin emas balki ona qornidalik paytidan boshlash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Yoshlar – kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 28.06.2018 y., 06/18/5466/1527-son

2. Abdurauf Fitrat "Oila yoki oilani boshqarish tartiblari" Toshkent "Ma'naviyat" 2000

3.Xolbozorova, N. X. (2021). Pedagogika instituti o'qituvchisi oila muhitining shaxs ijtimoiylashuviga ta'siri. Экономика и социум, (12-1 (91)), 653-658.

4. M.Toshov, F. Egamberdiyeva "Pedagogika Nazariyasi Va Tarixi" Toshkent-2023

5. Iroda Hidoyatova Muslima Hasanova (2023) Oilada ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi "Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3.848

6. Usmonxon Alimov "Oilada farzand tarbiyasi" Toshkent 2014

7. Д.Чўлиева "Шарқ алломалари ижодида фарзанд тарбияси масаласи" "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal – (2) I/2020

8. Ismailova Zuxra Karabayevna "Pedagogika" Toshkent - «Moliya» - 2007

9. Y. Rasulova, O.Nurmatova "Pedagogika" «Voris-Nashriyot» Toshkent – 2009

10. X.Ibragimov, SH.Abdullayeva "Pedagogika Nazariyasi" «Fan va Texnologiya», 2008

11. Vasila Karimova "Oila Psixologiyasi" Toshkent – 2007